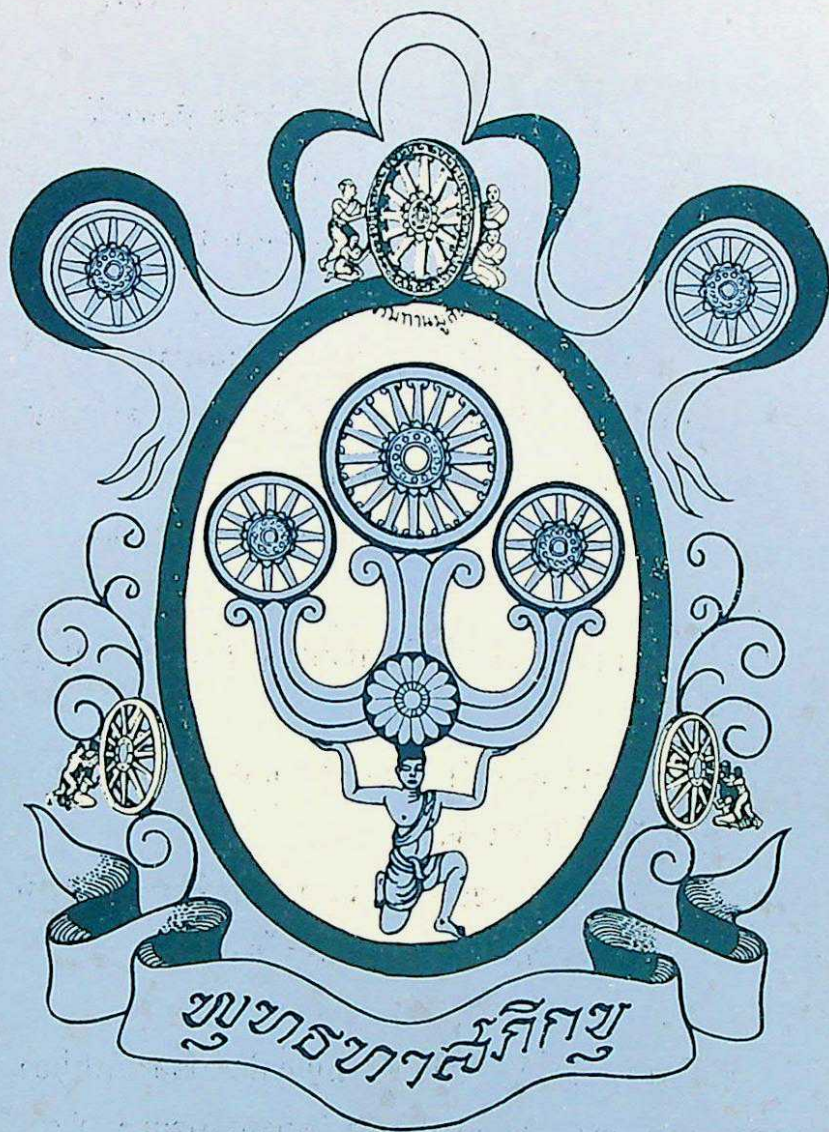

ธรรมชาติแห่งชีวิต คือกระแสแห่งการพัฒนา

[ชุดหมอนล้อ อันดับ ๙๙]

อุทิศนา

จักรธรรมะมาลัย	จะหมั่นทั่วทั้งธาตตรี
แผ่ธรรมะรังษี	ตามพระพุทธทรงประสงค์ ฯ
มั่นหมายจะเสริมศาสน์	สถาปนโลกให้อยู่ยง
ปลอดภัยพินาศ, คง	เป็นโลกสุขสถาพร ฯ
หากแล้งพระธรรมญาณ	อันธพาลกลีบร
จะครองโลกเป็นอากร	ให้เลวลู่สู่เดรัจฉาน ฯ
จะทุกข์ทนทั้งคืนวัน	พิฆาตกันบมีประมาณ
ด้วยเหตุอหังการ	เข้าครองโลกวิโยคธรรม ฯ
บรรชั้พระพุทธองค์	จึงประสงค์ประกอบกรรม
ตามแนวพระธรรมนำ	ให้โลกผ่องแผ้วพ้นภัย ฯ
เผยแผ่พระธรรมทาน	ให้ไพศาลพิชิตชัย
แปดหมื่นสี่พันนัย	อุทิศทั่วทั้งธาตตรี ฯ

พ.ท.

๒๕๒๓

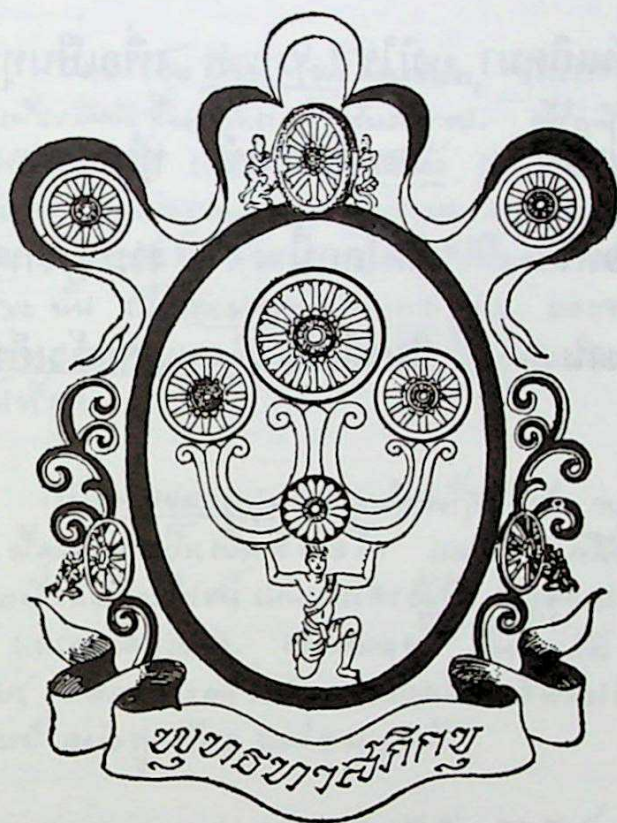

พิมพ์ที่ : *มิตรนราการพิมพ์*

259/142 ซอยพิบูลย์เวศม์ 2 สุขุมวิท 71 พระโขนงเหนือ วัฒนา กรุงเทพฯ 10110
โทร. 0-2392-0146 แฟกซ์ 0-2381-0238

ธรรมชาติแห่งชีวิต คือกระแสแห่งการพัฒนา

[ชุดหมუნล้อ อันดับ ๙๙]

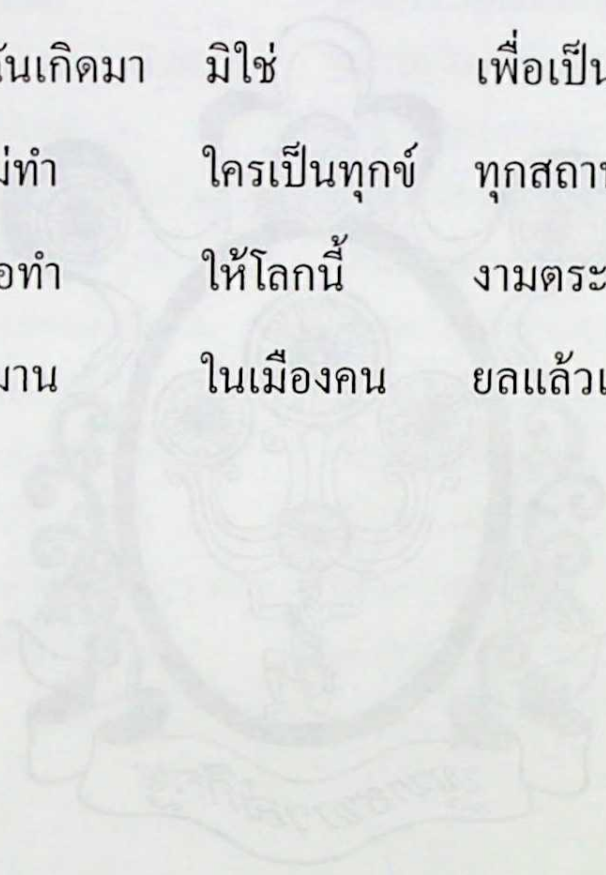
๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๖

สวนอุศม์จัดพิมพ์ครั้งที่ ๑

จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

เพลงปลุกใจเพื่อคนรักชาติ
[เพลง บัณฑิต อุดมการณ์]

ฉันเกิดมา	มิใช่	เพื่อเป็นทุกข์
และไม่ทำ	ใครเป็นทุกข์	ทุกสถาน
แต่เพื่อทำ	ให้โลกนี้	งามตระการ
เป็นวิมาน	ในเมืองคน	ยลแล้วเย็นฯ.

เพลงปลุกใจเพื่อคนรักชาติ

๑๐

ไมททพลาตาม ๒๕๓,
๑๓ พย. ๕๕

ธรรมชาติแห่งชีวิต

คือกระแสแห่งการพัฒนา

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๓ ในวันนี้, อาตมาก็ยังคงกล่าว เรื่อง ชีวิตวัฑฒนา ต่อไปตามเดิม; แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า ธรรมชาติแห่งชีวิต คือกระแสแห่งการพัฒนา.

เรื่องที่กำลังพูดนี้ ต้องการเพียงอย่างเดียว คือให้ทราบข้อเท็จจริงอันลึกซึ้งว่า ตัวชีวิตนั้นเป็นตัวการพัฒนา; แต่เมื่อมันไม่พัฒนา มันก็คือความไม่รู้ หรือความโง่เขลา ของผู้ที่เรียกตัวเองว่า เป็นเจ้าของชีวิต.

เราจะได้อินคำพูดกันอย่างท้อใจ อยู่เสมอๆ ว่า เราไม่มีอุปนิสัย ที่จะเป็นผู้รู้ธรรมะ หรือบรรลุดรรมะกับเขาได้, ยิ่งเมื่อพูดถึงการบรรลุดรรมะในชั้นสูง คือการบรรลุมรรค ผล แล้ว ก็มีแต่คนยอมแพ้ ออกปากยอมแพ้, แล้วก็แก้ตัวว่า ไม่มีอุปนิสัย.

ความรู้สึกว่า ไม่มีอุปนิสัยนั้นไม่ใช่อะไร เป็นเพียงความโง่ ความหละหลวมของตาของคนๆ นั้น ซึ่งเขาไม่รู้ว่า ไม่ใช่ไม่มีอุปนิสัย แต่มันมีสำหรับคนโง่ ซึ่งพัฒนาไม่เป็น มันจึงไม่ออกมาออกมาเป็นผลที่ควรจะได้. ถ้าพูดตรงๆ ก็ต้องพูดว่า คนนั้นเสียชาติเกิด เกิดมาให้เสียชาติเปล่าๆ คือไม่ได้อะไรตามที่ควรจะได้ แม้แต่โดยธรรมชาติ.

ข้อนี้เราต้องให้ความเป็นธรรม หรือความยุติธรรมกัน ในข้อที่ว่า ธรรมชาติจัดมา สำหรับให้เราได้รับผลอะไรบ้าง สูงสุดอย่างไร; แล้วเราก็ไม่ได้รับผลอันนั้น ทั้งที่มันควรจะได้ ทั้งที่ธรรมชาติดันจัดมาให้เสร็จแล้ว แล้วเราก็ไม่ได้รับผลอันนั้น. นี่เรียกว่ามันเป็นความโง่ของคนนั่นเอง หรือจะเรียกว่าเป็นโชคร้ายก็ได้; ถ้าพูดอย่างชาวบ้านพูด พูดอย่างชาวโลกที่ยังมกายนันก็ต้องพูดว่า เป็นโชคร้ายที่เราเกิดมา จึงไม่ได้รับผลของพระ

ธรรมหรือของพระศาสนา ตามที่เขาหวัง ๆ กันอยู่ทั่ว ๆ ไป.

ผลที่เกิดขึ้น จากการไม่พัฒนาตนเอง

เกิดมาเป็นคน มันก็เป็นคนไม่ได้, ลองคิดดูในข้อนี้ว่า
เกิดมาเป็นคน แล้วมันก็เป็นคนไม่ได้ มันจะเสียดิเกิดหรือไม่
เสียดิเกิด ขอให้ลองคิดดู. คนควรจะมีอะไร ควรจะได้อะไร
มันก็ไม่ได้เป็น ก็เรียกว่าแม้แต่เป็นคนก็ไม่ได้; ถ้าจะพูดให้ดี
กว่าก็ต้องว่า เป็นมนุษย์ก็ยังไม่ได้ คือมันไม่มีจิตใจสูงกว่าที่จะ
เกิดมาเป็นคน.

ที่เห็นกันอยู่ง่าย ๆ เขาก็ยังเป็นคนจน หาทรัพย์ไม่ได้
แล้วก็โทษโชค โทษชะตาราசி โทษกรรมเก่า โทษอะไรไปต่าง ๆ
นานา ไม่โทษความโง่ของตนเอง; มันก็เป็นคนยากจน
หาทรัพย์สมบัติก็ไม่ได้.

ไม่เป็นคนมีชื่อเสียงอะไรเลย เพราะว่าไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร
หรือว่ารู้ว่าจะทำอย่างไร มันก็ไม่อดทนทำ; แล้วก็มักจะถือเสียว่า
มันไม่ใช่วิสัยของเรา, เราไม่มีบุญ เราไม่มีบารมี ที่จะเป็นผู้มีชื่อ
เสียง มีเกียรติยศอะไรกับเขา. อย่างนี้มันก็เสียดิเกิดอีก

เหมือนกัน เรื่องอะไรๆ ในโลกธรรมดาสามัญนี้ มันก็ไม่ได้รับกับเขา เรียกว่า เสียที่ที่ได้อะไรมาเป็นคน แม้เป็นคนธรรมดา ก็เป็นไม่ได้.

ที่นี้อยากจะเตือน ให้ทุกคนคิดสูงขึ้นไปอีกสักนิด ว่า เราจะเป็นสัจบุรุษในพระพุทธศาสนาก็ยังไม่ได้, จะเรียกว่าสัจบุรุษ หรือสัจบุรุษ ก็แล้วแต่จะเรียก มันก็ยังเป็นไม่ได้. ทำอะไรก็ทำได้แต่ตามขนบธรรมเนียมประเพณี จะรักษาสีล จะให้ทาน จะทำอะไรก็ตาม ทำแต่ขนบธรรมเนียมประเพณี ผลนั้นไม่เกิดขึ้น.

เช่นว่า จะเป็นคนมีความโลภน้อยสักหน่อย มันก็ไม่ได้, จะเป็นคนมีโทสะน้อยสักหน่อย ก็ยังไม่ได้ หรือจะเป็นคนสะเพร่าโง่เขลาน้อยลงสักหน่อย มันก็ไม่ได้; มันยังคงมีอยู่เท่าเดิม ยังโลภมาก, ยังโกรธเร็ว, ยังโง่เง่าอยู่ตามเดิม อย่างนี้. ก็ขอให้คิดดูเถอะ ว่ามันขาดทุนสักเท่าไร, มันไม่ได้รับผล เดิมตามที่ธรรมชาติมันจัดมาให้สำหรับจะได้.

ถ้าไปตามกฎของธรรมชาติโดยแท้จริงแล้ว เราก็จะเป็นคนที่โลภน้อยลงหน่อย, แล้วก็ต้องไม่มีปัญหาที่เกี่ยวกับ

ความโลภ เช่นที่กำลังเป็นโรคประสาท หรือเป็นโรคจิต หรือเป็นโรคอะไรก็ตาม กันอยู่ทุกๆ ไป. หรือว่าจะเป็นคนโกรธน้อยลงหน่อย ไม่โกรธมากเหมือนกับที่เป็นอยู่ อะไรรีดก็โกรธ อะไรรีดก็โกรธ หันไปหันมาเหมือนแมงป่องอย่างนี้; มันก็เรียกว่าเสียชาติเกิด ด้วยเหมือนกัน เพราะว่ามันไม่ควรจะเป็นอย่างนั้น. การที่ไม่เป็นอย่างนั้น มันเป็นสิ่งที่ทำได้ ถ้าเรารู้จักพัฒนาชีวิตนี้ ให้ประกอบไปด้วยธรรมะสูงขึ้นมาบ้าง เท่านั้นเอง.

ที่นี้ก็จะพูดเลยไปถึงว่า ความเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นจุดสุดยอด ของความเจริญของมนุษย์เรานี้ คือความเป็นพระอรหันต์, เราก็กัดทั้งกันเสียหมด ว่า ไม่อยู่ในวิสัย คือเรายอมแพ้อย่างหน้าชื่นตาบาน ว่า ไม่ต้องมุ่ง ไม่ต้องหวัง ที่จะได้มรรค ผล นิพพาน. ทั้งที่อุตสาหมาวัดทุกนิตทุกเวลา ไม่ขาดสายขาดตอน แต่จิตก็ยังรู้สึก ว่า เราไม่สามารถที่จะบรรลุผลอันสูงสุดนั้นได้; มีอยู่อย่างนี้ ก็เรียกว่า มันก็เสียที่ที่ที่ตั้งตนเป็นพุทธบริษัท. ขอให้ใคร่ครวญดูให้ดี ๆ.

เดี๋ยวนี้จะเอาแต่เพียงว่า เป็นการชิมลองของธรรมะนั้น ๆ ก็ยังไม่ได้ เช่น ได้พูดกันมากมายแล้วว่า พระนิพพานนั้นมี

ความหมายว่ามันเย็น; เมื่อกิเลสซึ่งเป็นของร้อนไม่เกิดขึ้น ชีวิตนี้ก็เป็นของเย็น เย็นนอกเย็นใจ เย็น ซึ่งใครๆก็รู้สึกดีว่ามันเย็น เย็นชั่วคราว อย่างนี้ก็ยังทำไม่ได้ นั่นแหละคือตัวปัญหา. จะซึมพระนิพพาน ชิมรสของพระนิพพาน เป็นการชิมลองสักเล็กน้อยพอเป็นตัวอย่าง ก็ทำไม่ได้ เพราะไม่รู้จักพัฒนาชีวิตจิตใจ ซึ่งมันมีให้สำหรับจะพัฒนาได้โดยแน่นอน คนนั้นก็พัฒนาไม่ได้. จะยกให้เป็นอะไร? ก็เรียกว่า เป็นโชคร้าย เป็นบาปกรรม; แต่โดยที่แท้แล้ว ก็คือเป็นความโง่เขลาของบุคคลนั้น.

ชีวิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้

ดังนั้นอยากจะขอให้สนใจ ให้มากขึ้นไปในข้อนี้ คือให้รู้ว่าชีวิตนี้มันเป็นที่พัฒนาได้ เพราะว่าธรรมชาติ ได้ใส่เชื้อสำหรับจะพัฒนามาให้แล้ว โดยครบถ้วน; คนนั้นมันก็ไม่รู้.

ขอยกตัวอย่างซ้ำๆ ซากๆ อีก ว่า ในไข่ไก่ฟองหนึ่งลูกเล็กๆ ในนั้นมีอะไรบ้าง? มันมีอะไรครบอยู่ในไข่ไก่ลูกเล็กๆ คือมันจะมาเป็นไก่ตัวโต มีแข้ง มีขา มีปีก มีขน มีหงอน มีทุกอย่างเหมือนที่ไก่ตัวโตๆ มันมี มันมีอยู่ในไข่ฟองเล็กๆ นั้น; ถ้า

มันไม่มี มันก็פקเป็นตัวไม่ได้. โดยเหตุที่มันมีเชื่อที่จะเป็น
 อย่างนั้นอย่างครบถ้วน มันจึงפקออกมาเป็นตัวโก่ตัวโด ๆ ว่างได้.
 แต่ถ้าไม่มีการפקจะว่าอย่างไร? แม้ไขฟองนั้นมันจะมีอะไรมา
 ครบถ้วนแล้ว แต่มันไม่มีการפק มันก็ออกมาไม่ได้เหมือนกัน.

นี่คือคนโง่ทั้งหลาย ที่เหมือนกับฟองไข ที่ไม่มีการפק มัน
 ก็จะเจริญรุ่งเรืองไปตามที่ควรไม่ได้ มันไม่ได้פק, หรือจะเรียก
 ว่ามันไม่มีเชื่อ เป็นไขที่เสียפקไม่ได้; อย่างนี้ก็ไม่ได้ถูก เพราะว่า
 เดียวนี้มันก็ยังเป็นคนออกมาได้, เกิดมาเป็นคนได้ แต่ทำไมไม่
 เจริญไปถึงขนาดที่ควรจะเจริญ.

นี่เป็นตัวอย่าง ที่ขอให้สนใจอยู่เสมอ ว่าในไขฟองหนึ่ง
 มันมีเชื่อครบ ที่จะมาเป็นตัวโก่ ตัวเปิด ตัวห่าน ตัวโด ๆ อย่าง
 ครบถ้วน, แล้วมันก็มีการפקที่ถูกต้อง ของแม่โก่เป็นต้น. เดียว
 นี้เรามันไม่มีการפק ธรรมะเหล่านั้นซึ่งมีเชื่ออยู่ มันก็ไม่เจริญ
 อย่างที่เขาพูดเป็นหลักไว้ทั่ว ๆ ไปว่า ธรรมชาติแห่งความเป็น
 พุทธะ มีอยู่แล้วในคนทุกคน แต่ของบางคนไม่ได้פק หรือ
 ปักไม่เป็น ความเป็นพุทธะที่มีอยู่ในนั้นก็เป้นหมัน; นี่มัน
 จึงน่าละอาย ที่ว่ามันפקไม่ได้ หรือไม่ได้פק.

ที่นี้อยากจะดูให้เล็กลงไปกว่านั้น ว่าในเมล็ดผลไม้เม็ดหนึ่ง จะเป็นเม็ดมะนาว หรือว่าจะเป็นเม็ดขนุน หรือจะเป็นเม็ดอะไรก็ตาม เมล็ดผลไม้เม็ดหนึ่ง ในนั้นมะนาวมีครบนะ ถ้าไม่มีครบมันจะออกมาเป็นต้น เป็นลูก เป็นอะไรได้อย่างไร. เมล็ดมะนาวเม็ดหนึ่งไปเพาะเข้า มันก็ออกมาเป็นต้นมะนาว โตขึ้นมามันก็มีดอก มีลูก เป็นมะนาวพุ่มใหญ่ได้. นี่เพราะมีการพัฒนา ในเม็ดมะนาวเล็กๆ เม็ดเดียว ออกมาเป็นมะนาวพุ่มใหญ่โตได้. นี่คนโง่มันทำอย่างนั้นไม่ได้, มันก็เป็นเม็ดมะนาวที่ไม่ได้เพาะให้เป็นต้นมะนาว.

ที่นี้เราอยากจะดูไข่ของคน เดียวนี้ก็มีการศึกษาก้าวหน้าพอที่จะรู้ว่า มารดานั้นมีไข่เล็กๆ เล็กมาก พอเห็นได้ด้วยตาเท่านั้น จูดยาวๆ ได้ผสมเชื้อของบิดา ก็เป็นเม็ดที่มีชีวิตขึ้นมา. ในเม็ดเล็กมาก พอสักว่าดูด้วยตาเห็นนิดเดียวนั้น เมื่อพัฒนาแล้วมันก็กลายมาเป็นคนโตๆ เต็มที่ อย่างที่มานั่งกันอยู่ในที่นี้แต่ละคนๆ นี่. มันก็มาจากเม็ดไข่ ยาวๆ เล็กๆ ที่จะมองดูด้วยตาพอเห็นเท่านั้นเอง, ในไข่เล็กนิดเดียวนั้น มันมีคนขนาดนี้อยู่เมื่อพัฒนาแล้ว.

น้ำมันก็เป็นผลของการพัฒนาเหมือนกัน ถ้าใช้น้ำมันไม่มีการพัฒนา มันก็ตายไปแล้ว มันก็ไม่ได้มาเป็นมนุษย์ เป็นคนที่มานั่งอยู่ที่นี้ อย่างเดียวกัน. นี่เรียกว่าในธรรมชาตินั้น มันมีอะไรที่ใส่มาให้ครบ สำหรับจะพัฒนาให้ไปถึงที่สุด จนได้รับผลตามที่มันควรจะได้รับ.

ในคัมภีร์ปรัมปรา เขาก็มีพูดอยู่คล้ายๆ กันอย่างนี้ว่า ครั้งแรกมันก็มีไข่อยู่ฟองหนึ่งเท่านั้น ซึ่งพรหมเขาได้สร้างมันขึ้น ไข่ฟองนั้น ในที่สุดต่อมาก็ได้กลายเป็นพิภพ เป็นจักรวาล เป็นโลกทั้งหลาย, ที่แรกก็เป็นไข่ลูกหนึ่งเท่านั้น ในไข่ลูกเล็กๆ นั้น แผละมันออกมาเป็นจักรวาล. มันก็แปลว่าในไข่ลูกเล็กๆ นั้น มันได้ใส่อะไรไว้ครบถ้วน พร้อมทั้งจะเป็นจักรวาล; ก็แปลว่าเป็นหมด เป็นทั้งมนุษย์ เป็นทั้งสัตว์ เป็นทั้งต้นไม้ เป็นทั้งดิน น้ำ ไฟ ลม อะไร เป็นหมด ที่มีอยู่ มันมาจากฟองไข่ฟองเดียว.

นี่พูดกันยืดยาว ก็เพื่อให้รู้ว่า ในไข่ฟองเดียว ในจุดเล็กๆ จุดเดียว มันมีอะไรครบ ถ้าเรารู้จักพัฒนา.

ที่นี้ก็แบ่งเป็น ๒ เรื่อง คือเรื่องทางฝ่ายวัตถุ และทางฝ่ายจิตใจ. ทางฝ่ายวัตถุนี้ คุณจะไม่ค่อยเป็นปัญหา เช่นว่า

พักใจออกมาเป็นไก่อ่, หรือว่าปลุกเม็ดมะนาวออกมาเป็นต้นมะนาว, หรือว่าตั้งครุฑในท้องมารดา ถึงเวลาก็คลอดออกมาเป็นเด็ก; นี่มันก็เป็นเรื่องทางวัตถุ มันก็เป็นไปได้โดยไม่ยาก เป็นเรื่องหายาบ. แต่พอมาถึงเรื่องทางจิตใจนี้ กลายเป็นเรื่องยาก เป็นเรื่องลำบาก เป็นเรื่องละเอียด สุขุม มันพักไม่ได้ คือจิตใจมันจะเจริญออกมา ในลักษณะอย่างนั้นไม่ได้.

ปัญหาอยู่ที่การพัฒนาจิต

ปัญหามันอยู่ที่นี้ คือว่าเราจะพักชีวิต ในด้านจิตด้านวิญญาณกันไม่ค่อยจะได้; มันก็มีแต่เปลือกที่ใหญ่โต ไปตามแบบของวัตถุ มันจึงไม่สูงในทางนามธรรม คือจิตใจมันไม่สูง หรือมันไม่เจริญ แม้ว่าร่างกายมันจะเจริญ.

ฉะนั้นเราจะต้องนึกถึง ที่จะต้องทำให้จิตใจเจริญอย่างที่ว่า ให้สูงขึ้นมา จากเป็นคน มาเป็นมนุษย์ เป็นมนุษย์ที่ดี เป็นพระอรียสาวก กระทั่งเป็นพระอรหันต์, นี่มันเป็นเรื่องส่วนจิตใจ. เมื่อส่วนร่างกายมันมาของมันจนถึงที่สุดแล้วก็ว่าได้ ก็ยังเหลือแต่ส่วนจิตใจ ขอให้หยิบขึ้นมาพิจารณา.

การที่เราต้องมาพูดกันทุกวันเสาร์นี้ มันก็เพื่อเรื่อง
นี้เอง เพื่อจะพัฒนาส่วนที่เป็นตัวชีวิตฝ่ายนามธรรม,
จะต้องรู้ว่ามันยังไม่ได้พัฒนา ตามที่จะต้องทำ.

เราไม่รู้จัก แม้ตั้งแต่มูลเหตุอันเดิมว่า ชีวิตนี้เป็นสิ่งที่
พัฒนาได้, และถ้ารู้วิธีพัฒนาแล้ว มันก็จะเจริญเอามากทีเดียว
และเจริญได้เต็มที่ ดังตัวอย่างทางวัตถุ ที่ได้ยกตัวอย่างมาให้ฟัง
ว่า ไข่ฟองหนึ่ง เมื่อพัฒนาถูกวิธี คือฟัก มันก็ออกมาเป็นไก่
โดยสมบูรณ์ได้. แต่เดี๋ยวนี้ดวงจิตดวงวิญญาณของคน ซึ่งมัน
ควรจะฟัก ควรจะพัฒนาให้เจริญงอกงาม, ให้เชื้อแห่งความ
เป็นพุทธะ ที่มีอยู่แล้วในจิตนั้น มันเจริญงอกงามขึ้นมา, ให้เป็น
จิตที่สมบูรณ์ คือมีความหมายแห่งความเป็นพุทธะที่สมบูรณ์
ขึ้นมาให้จนได้; นี่คือตัวปัญหา.

เรื่องเบื้องต้นที่จะต้องรู้

เราจะต้องรู้ลงไปถึงส่วนประกอบต่างๆ ที่มันประกอบ
กันอยู่ สำหรับที่จะเป็นมนุษย์คนหนึ่งๆ. มนุษย์นั้นมันไม่ใช่มีแต่
ร่างกาย มันมีจิต มีวิญญาณ แล้วยังตั้งอาศัยอยู่บนสิ่งอีกสิ่งหนึ่ง

ซึ่งเป็นพื้นฐาน ที่เราเรียกกันว่าอากาศ.

ทุกสิ่งตั้งอยู่บนความว่าง

ในขั้นนี้ก็อยากจะให้ทบทวนความจำที่เคยพูดกันมาแล้ว เรื่องเบื้องต้น ว่าเราประกอบขึ้นด้วยธาตุตามธรรมชาติ คือธาตุ ดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาน แจก ออกไปเป็น ๖ ประการ รวมกันเป็นมนุษย์คนหนึ่ง.

แต่ถ้าจะดูให้ง่าย เราก็คงจะดูว่า มันมีธาตุฝ่ายที่เป็นนาม คือ เป็นจิตใจอยู่พวกหนึ่ง คือเรื่องของจิตใจ, แล้วมีธาตุที่เป็นวัตถุ อยู่พวกหนึ่ง คือร่างกาย เป็นธาตุของร่างกาย, แล้วก็มีอากาศ ธาตุ เป็นที่ตั้งอาศัยของนามธาตุและรูปธาตุ. นี่ก็ดูให้ดีเถอะ ว่า มันไม่ใช่มีแต่รูปและนามเฉยๆ มันต้องมีที่ตั้งที่อาศัยของรูป และนาม นั้นเราเรียกกันว่าอากาศ.

คำว่าอากาศคำนี้ ในลักษณะอย่างนี้ มีความหมายพิเศษ มาก เข้าใจยาก; ต้องมีปัญญาจึงจะมองเห็นว่า สิ่งทั้งหลายทั้ง ปวง ตั้งอาศัยอยู่บนความว่าง; ฟังแล้วก็เหมือนกับคนบ้าพูด. ถ้าไม่มีที่ว่างให้ตั้งอาศัย แล้วสิ่งทั้งหลายก็อาศัยไม่ได้ ไม่มีที่ตั้ง ไม่มีที่อาศัย, โลกทั้งโลกนี้มันอาศัยตั้งอยู่บนความว่าง.

ที่นี้ส่วนย่อยเข้ามา ส่วนเล็กเข้ามา มันก็ล้วนแต่อาศัยอยู่บนความว่าง. ที่เป็นธาตุนาม ธาตุใจ ก็อาศัยอยู่ที่วัตถุธาตุ คือร่างกาย, เมื่อธาตุที่เป็นนาม กับที่เป็นธาตุรูป ได้เกี่ยวข้องกันแล้ว มันยังต้องอาศัยอยู่บนธาตุว่าง คือความว่าง. จิตอย่างนี้มันก็ต้องมีเวลาที่ว่าง ระยะเวลาที่ว่าง, เจตสิกนี้มันก็อาศัยอยู่บนความว่างของจิต หรือว่ากายกับจิต มันก็ยังอาศัยอยู่บนความว่างของธรรมชาติ.

เราไม่ค่อยสนใจสิ่งที่เรียกว่าความว่าง จนให้เห็นว่าเป็นความสำคัญอันหนึ่งด้วยเหมือนกัน ดังนั้นเราจึงไม่ค่อยรู้จักพัฒนา เช่นว่าไม่รู้จักทำให้ว่าง มันก็วุ่นไปหมด จนจะเป็นบ้าตายอยู่ทุกวันๆ, มันไม่รู้จักทำให้ว่าง ไม่มีที่อาศัยของนามและรูป; นี่เป็นความผิดพลาด.

การเปลี่ยนแปลง ทำให้มีการพัฒนาจนเกิดสิ่งที่มีชีวิตขึ้นมา

ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นวัตถุธาตุ มันก็อาศัยคุณสมบัติของมัน ของดิน น้ำ ลม ไฟ มีคุณสมบัติเฉพาะๆ ของมัน ประกอบกันอยู่เป็นการพัฒนาอยู่ในตัวของมัน ที่เป็นฝ่ายรูปธาตุ แล้วมันจึงเป็นร่างกายของคนขึ้นมาได้.

ธาตุดิน ก็มีคุณสมบัติที่จะเป็นของแข็ง เป็นเนื้อ เป็นหนัง, ธาตุน้ำ ก็มีคุณสมบัติจะยึดหน่วงของแข็งเหล่านั้นให้เข้าอยู่ด้วยกัน, ธาตุไฟ มันก็เป็นเครื่องช่วยให้อบอุ่น ให้เกิดการพัฒนา, ธาตุลม ก็ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การเคลื่อนไหว การเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นโอกาสของการพัฒนา. ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงมันพัฒนาไม่ได้, ก็ดูต้นไม้ต้นหนึ่ง งอกออกจากเมล็ด กว่าจะเป็นต้นไม้ต้นโต มันเปลี่ยนแปลงๆ เปลี่ยนแปลงทุกครั้งที่ยังเปลี่ยนแปลง มันจึงเกิดของใหม่ และเป็นการพัฒนา.

ฉะนั้นดิน น้ำ ลม ไฟ มันก็มีลักษณะแห่งการพัฒนา, พัฒนาแล้วก็เหมาะสม สำหรับจะเป็นที่ตั้งอาศัยของจิต ของมโนของวิญญาณ แล้วแต่จะเรียก. ที่นี้จิต เมื่อได้ที่อาศัยที่เหมาะสม มันก็ยิ่งพัฒนา และถ้ามันยังได้เหตุปัจจัยอย่างอื่น มันก็พัฒนาไปด้านสติปัญญาความรู้, สติปัญญาของจิตก็พัฒนา, ตัวจิตแท้ๆ ก็พัฒนา, อาศัยอยู่บนร่างกายที่ประกอบอยู่ด้วยดิน น้ำ ลม ไฟ ก็ล้วนแต่เป็นการพัฒนา.

ในทุกธาตุๆ มันมีอาการที่จะพัฒนา คือเปลี่ยนให้ดีขึ้น ให้สูงขึ้น นั่นแหละเรียกว่าพัฒนา จึงเรียกว่า ชีวิตนี้มันก็คือกระแส

แห่งการพัฒนา. มันอาศัยกัน มันเนื่องกัน มันทำงานร่วมกัน, เหมือนกับเราทำอะไรร่วมกัน เข้าหุ้นกันเป็นสหกรณ์, ร่างกายก็ช่วยให้จิตตั้งอยู่ได้ จิตก็ตั้งอยู่ได้ แล้วก็พัฒนา ร่างกายก็พลอยพัฒนา, ทุกอย่างมันพัฒนา เพราะว่าได้อาศัยซึ่งกันและกัน จนเกิดการเปลี่ยนแปลง.

การมาพบกัน มาผสมกันนี้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง, ที่แรกมันก็ไม่มีอะไรนัก ไม่มีอะไรก็อย่าง แต่พอแต่ละอย่างๆ มาพบกัน ผสมกัน เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นของใหม่ มันจึงมีมากมายเหลือที่จะนับได้; ถ้าไม่มีลักษณะอย่างนี้ ก็เรียกว่ามันเกิดมาไม่ได้ โลกนี้มันก็เกิดมาไม่ได้. เช่นว่าที่แรกโลกมันก็เป็นไฟ เย็นลงเป็นก้อนหินชนิดหนึ่ง แล้วมันมีอะไรที่ทำให้เปลี่ยนแปลงมาเป็นดิน เป็นโลก อย่างที่เราเห็นอยู่เดี๋ยวนี้ มันคือการเปลี่ยนแปลง.

การเปลี่ยนแปลงเกิดมาจากการกระทบของของหลายอย่าง ทำให้เกิดสิ่งใหม่ขึ้นมา เช่นว่าธาตุที่เรียกว่าธาตุออกซิเจน กับธาตุไฮโดรเจนนั้น ถ้ามันไม่ผสมกันตามส่วนของมัน มันก็ไม่เกิดเป็นน้ำขึ้นมา เราก็ไม่มีน้ำจะกิน โลกนี้ก็จะไม่มีน้ำ; เมื่อโลก

ไม่มีน้ำ ชีวิตธรรมดาอย่างนี้มันก็เกิดไม่ได้. ที่แรกมันไม่มีน้ำ อาศัยการผสมกันของธาตุ ๒ ธาตุ เกิดเป็นน้ำ แล้วก็ซำๆ ซากๆ, มีการเปลี่ยนแปลงซำๆ ซากๆ อยู่ในน้ำ จนเกิดชีวิตครบถ้วน กระบวนการเหมือนอย่างที่เราเห็นอยู่เดี๋ยวนี้.

เมื่อยังเป็นธาตุใดธาตุหนึ่งนั้น มันกินไม่ได้นะ แล้วก็ เป็นน้ำรดต้นไม้ก็ไม่ได้, เมื่อมันยังเป็นเพียงธาตุออกซิเจน ไฮโดรเจน นี่มันกินก็ไม่ได้ ใช้ประโยชน์อะไรก็ยังไม่ได้; ต่อเมื่อ ๒ อันมันถึงกันเข้า มันผสมกันเข้า มันเป็นน้ำที่กินได้, แล้วทำให้เกิดชีวิต, แล้วชีวิตมันก็เจริญและพัฒนา.

ฉะนั้นขอให้เรารู้ว่า มันต้องเข้าเกี่ยวข้องกัน, แล้วมันก็จะมีปฏิกริยาต่อกัน, แล้วก็เกิดสิ่งใหม่; นี่เป็นการพัฒนาอยู่ โดยธรรมชาติ ซึ่งต้องเรียกว่าโดยธรรมชาติ ถ้าจะมีพระเจ้ากันบ้าง ก็คือธรรมชาตินั่นเอง. ฉะนั้นสิ่งต่างๆ จึงพัฒนามาเรื่อยๆ กระทั่งบัดนี้ เหลือที่จะกล่าวได้ว่ามีอะไรบ้าง ล้วนแต่เป็นผลของการพัฒนา ที่มันมีอยู่ในตัวมันเอง ตามแบบของธรรมชาติ. ขอให้หลับตามองเห็นว่า ธรรมชาตินั่นคือกระแสแห่งการพัฒนา ที่ไหลเชี่ยวเป็นเกลียวไปทีเดียว นั่นแหละคือตัวชีวิต.

มนุษย์ต้องพัฒนาต่อไป เพื่อความไม่มีทุกข์

นี้มาดูที่เรา, มนุษย์นี้มันเป็นปลายกระแสนี้แล้ว ปลายเงื่อนแล้ว มาอยู่ในสภาพอย่างนี้ สูงมากแล้ว แต่ยังไม่สูงสุด. ถ้าไม่อยากสูงสุดก็ตามใจ แต่ถ้าต้องการจะไปให้ถึงที่สุด ที่มนุษย์ควรจะพัฒนาได้ ก็มีเรื่องที่จะต้องศึกษา ต้องคิด ต้องนึก ต้องปฏิบัติ ต้องกระทำกันต่อไป, เราจึงต้องยอมเสียเวลาค้นคว้าสอบสวน.

สอบสวนที่ไหน? ก็สอบสวนในสิ่งที่เรียกว่าตัวเอว่นั้นแหละ ในสิ่งที่เรียกว่าชีวิต หรือตัวเอว่นั้นแหละ, สอบสวนเข้าไปในตน ของตน โดยตนเอง เพื่อประโยชน์แก่ตนเอง.

นี้เราพูดอย่างชาวบ้านพูด ตามธรรมดาพูด ก็ต้องพูดว่าตนเอง ๆ มีตัว มีตน มีสัตว์ มีบุคคล ที่มันทนทุกข์ไม่ได้ มันก็ต้องแก้ไข, มันอยากดียิ่งขึ้นไป มันก็ทำการพัฒนาให้แก่ตัวตน; นี้พูดอย่างวิธีคนธรรมดาพูด.

แต่ถ้าพูดอย่างพระอรหันต์พูด ท่านก็ไม่พูดว่าตัวตนอะไร, ท่านพูดว่าสิ่งนั้น ๆ ซึ่งเป็นเพียงสักว่าธาตุ ธาตุที่มันรู้สึกคิดนึกได้ มันก็รู้สึกคิดนึกได้, แล้วมันก็ดิ้นรนไป สำหรับจะให้ทุกข์ ธาตุ

นั้นเปลี่ยนแปลงไป ในทางที่ว่าจะต้องไม่เป็นทุกข์. ต้องไม่เป็นทุกข์, ต้องสบาย ต้องหยุด ต้องเย็น ต้องว่าง, จุดปลายทางมันอยู่ที่ว่าง.

พูดแล้วมันก็จะคล้ายกับบ้าอีกนั่นแหละ ว่ามันตั้งต้นมาจากว่าง ไม่มีอะไร, มันว่างไม่มีอะไร แล้วมันค่อย ๆ มีอะไร ค่อย ๆ มีอะไร ดีขึ้น ๆ สูงขึ้น ประเสริฐขึ้น ๆ, แล้วก็ไม่ใช่ไปไหน ในที่สุดมันก็กลับไปสู่ว่างอีกเหมือนกัน. เพราะว่าการที่เปลี่ยนแปลงหมุนเวียนเรื่อยไปนี้มันไม่สนุกเลย, เป็นวัฏฏะอย่างนี้ไม่สนุกเลย มันต้องการจะสิ้นสุดเป็นนิพพาน มันก็คือว่างอีก.

นี่ใครมองเห็นภาพอันนี้บ้าง ว่ามันตั้งต้นที่ว่าง, แล้วมันก็วุ่นเหลือจะวุ่น, แล้วมันก็ค่อย ๆ วุ่นน้อยลง จนว่างอีก ไม่มีอะไรมากกว่านี้. ฉะนั้นเราที่จะพัฒนาชีวิตกันต่อไปนี้ ก็คือ ให้มันวุ่นน้อยลง แล้วให้มันว่างได้ถึงที่สุด, ให้รู้จักความว่าง ให้เข้าถึงความว่าง ที่ไม่มีความทุกข์นี้เสียให้ได้ ก่อนแต่ที่จะเนาเข้าโลงไป. ใช้คำว่าตาย คุณจะฟังไม่ชัดเจน จึงพูดว่าเนาเข้าโลงไป; ไม่เท่าไรมันก็จะเนาเข้าโลงไปด้วยกันทุกคน.

ก่อนแต่จะเนาเข้าโลงไปนี้ ควรจะให้ได้ดีที่สุด

ที่มนุษย์ควรจะได้กันเสียก่อน; มันดีกว่าที่จะผัดไว้ ว่าต่อตายแล้ว แล้วไปเกิดใหม่, ตายแล้วเกิดใหม่ ตายแล้วเกิดใหม่ จึงค่อยได้. อย่างนั้นเอาไว้สำหรับคนโง่ สำหรับคนขี้เกียจ, มันทั้งโง่ ทั้งขี้เกียจ ทั้งอวดดี ทั้งดื้อ จึงจำเป็นที่ต้องผัดไว้ ผัดไว้ เพราะมันไม่ยอมทำเดี๋ยวนี้.

ถ้ามันไม่โง่ ขยัน ไม่ดื้อ ฉลาด ก็จะรีบชวนขวาย ให้เข้าใจเรื่องนี้เสียได้ทีนี้และเดี๋ยวนี้, พบกับความเย็น ซึ่งเป็นความว่างของจิตใจ คือพระนิพพาน กันเสียได้ ในความรู้สึกอันนี้ อย่างนี้ในบาลีก็เรียกว่า ในทิฏฐธรรม. ในทิฏฐธรรมคือในภาวะที่ตนเห็นเอง รู้สึกได้เอง คือทีนี้และเดี๋ยวนี้.

ฉะนั้นเราควรจะได้เป็นมนุษย์ ที่ถึงที่สุดแห่งความเป็นมนุษย์กันเสียทีนี้และเดี๋ยวนี้ จะไม่ดีกว่าหรือ, มันดีกว่าที่จะผัดไว้ ผัดไว้ ซึ่งมันไม่แน่นอน. เรื่องผัดไว้นั้น มันต้องเชื่อตามคนขี้เกียจ คนโง่ คนเหลวไหลด้วยกัน มันผุดผัดไว้อย่างนั้น เราก็จะไปเข้าฝูงกับเขาสำหรับเป็นคนโง่. พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสสอน ให้ผัดอย่างนั้น; พระพุทธเจ้าจะตรัสสอนแต่ว่า ทีนี้และเดี๋ยวนี้ จงทำกันเสียทีนี้และเดี๋ยวนี้ อย่างภิกขุเทวครัตตสูตร

มันต้องทำกันที่นี่และเดี๋ยวนี้.

เดี๋ยวนี้มันเกิดโรคอริชชาอะไรขึ้นมาอย่างหนึ่งแล้ว มัวแต่ผัด มัวแต่ผัด มันก็เลยตายเปล่า เสียชาติเกิด. คนพวกนี้มันเสียชาติเกิด ไม่รู้แม้แต่ด้วยการอนุমান ไม่รู้แม้แต่ด้วยการชิมลอง เพราะเขาไม่ต้องการจะรู้นี้ ไม่ต้องการจะชิมลอง เขาต้องการจะผัดไว้ ก็ชาติๆ ก็ไม่รู้ แล้วค่อยทำกันตอนโน้น, เดี่ยวนี้ที่นี้ก็ไม่พยายามที่จะรู้ จะเข้าใจ และจะชิมลอง. เมื่อความทุกข์เกิดขึ้น ก็ไม่ใช่เป็นบทเรียน สำหรับจะรู้สิ่งที่ตรงกันข้าม มันก็มีความทุกข์อย่างโง่เขลาอยู่นั้นแหละ.

เขาก็มีความทุกข์ แล้วก็ทุกข์เก่ง ทุกข์เร็ว ทุกข์ไวขึ้น, มีความหวาดระแวงที่จะเป็นทุกข์มากขึ้น จนเป็นโรคประสาทไปเลย, มันระแวงกับความทุกข์มากขึ้น ทุกคราวที่มีความทุกข์.

ฉะนั้นทางที่ดีสำหรับที่จะเป็นพุทธบริษัทนั้น มันควรจะทุกข์น้อยลง, รู้จักทุกข์มากขึ้น รู้จักความทุกข์เป็นของไม่มีความหมายมากขึ้นๆ ว่ามันเช่นนั้นเองนี้มากขึ้นๆ จนไม่ทุกข์ จนไม่รู้จักทุกข์. มันควรจะเป็นอย่างนี้ จึงจะเรียกว่า เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานตามพระพุทธเจ้า เพราะชีวิตมันเป็นสิ่งที่

พัฒนาได้.

เหตุที่ไม่ได้พัฒนา

ที่นี้ก็ลองพิจารณาดูตัวเองด้วยกันทุกคนเถอะ เรากำลังอยู่ในสภาพอย่างไร? มีความคิดนี้อย่างไร?

ดูเหมือนจะปล่อยเพื่อ ๆ ไป ตาม ๆ กันไป เหนือ ๆ ตาม ๆ กันไป เขาว่าอย่างไร เราก็ว่าอย่างนั้น; แล้วก็ไม่มีใครเร่งรัด ที่ว่า จะพัฒนา ให้จิตนี้มันสูงขึ้นเสียโดยเร็ว ถึงที่สุดของสิ่งที่ต้องพัฒนา.

บางคนก็ไปหลงเรื่องร่างกาย สนุกสนาน เอร์็ดอรรอย ทางกาย จนลืมการพัฒนาในฝ่ายจิต.

ที่นี้ก็มีคนไม่น้อยเหมือนกันนะ ที่ไม่ได้หลงในเรื่องร่างกายเอร์็ดอรรอย อยากจะมีผลในทางจิต แต่ก็จับฉวยเอาไม่ถูกต้อง เพราะไม่มีการชักจูงแนะนำที่ถูกต้อง มันก็เลยเกิดทำสักว่าทำ สักว่าตามขนบธรรมเนียมประเพณี.

แล้วก็ชวนกันให้เหลวไหล ให้จี้เกียจ ให้จี้ขลาด จนว่าชาตินี้ไม่ได้ ชาตินี้ไม่ได้ เอาไว้ชาติหน้า เอาไว้ชาติหน้า เอาไว้

ชาติหน้า สิบชาติ ร้อยชาติ พันชาติ หมื่นชาติ แสนชาติก็เอา. แล้ว
ก็รอไปสิ ถ้าวรกันเป็นร้อยชาติ พันชาติอย่างนั้น ก็รอกันไป มัน
ก็ไม่มีอะไร มันก็มีแต่ว่า มีความไม่พัฒนา ความวนเวียนอยู่ใน
กองทุกข์ โดยไม่ได้ดีขึ้นหรือสูงขึ้น.

นี่ถ้าไม่ให้เรียกว่าเสียชาติเกิด แล้วก็จะให้เรียกว่าอะไร?
ที่จริงมันเป็นคำคำที่หยาบคาย เลวทรามมาก อาตมาก็ไม่ค่อย
อยากจะพูด ว่าเสียชาติเกิดนี้ไม่ค่อยอยากจะพูด แต่แล้วมันก็
ไม่รู้จะพูดอย่างไร มันก็จำเป็นจะต้องพูด เพื่อให้ได้ฟัง ได้ยิน ได้
เข้าใจ ได้เคลื่อนไหว ได้เอาใจใส่กันขึ้นมาบ้าง. แต่ถ้าเพิกขุใคร
ไม่กลัวว่าจะเสียชาติเกิด ก็ตามใจ ก็ให้ถือว่าอาตมาไม่ได้พูด
ก็แล้วกัน เป็นพระเป็นเณรก็ดี เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดี เมื่อไม่
กลัวคำว่าเสียชาติเกิดแล้วก็ช่างหัวมัน ต้องพูดว่าอย่างนั้นนะ ก็
ไม่รู้จะพูดว่าอย่างไร.

แม้จะยากลำบากสักเพียงไร

ก็ต้องช่วยกันให้เกิดการพัฒนา

มันไม่ทำให้พัฒนาไปตามที่ควรจะพัฒนา จึงต้องพูดเรื่อง

นี้; เรื่องให้ถึงอย่างไรๆ มันก็ต้องเซ็นกันไป ให้เป็นการพัฒนา. ดูๆ ก็คล้ายกับว่า เหมือนกับจะว่า กลังครกขึ้นภูเขา มันลำบาก, หรือจะเหมือนกับที่เขาเคยพูดกันมาแต่กาลก่อนว่า จูงช้างลวดรูเข็ม บางทีก็พูดว่าไสช้างลวดรูเข็ม.

ใครมันทำได้ ไสช้าง บังคับช้าง ให้ลวดรูเข็ม? แต่พูดไว้เป็นคำสำหรับมีความหมายระดับหนึ่ง สำหรับเปรียบเทียบ ในสิ่งที่มันเป็นปัญหา หรือเป็นอุปสรรค และที่มันกำลังมีอยู่จริง คือ การที่จะชวนคนที่เขาไม่ชอบ ให้เขาทำสิ่งที่เขาไม่ชอบ มันเหมือนกับไสช้างลวดรูเข็มแหละ.

เขาไม่ชอบ เขาไม่ต้องการมรรค ผล นิพพาน เราจะทำให้เขาชอบในสิ่งที่เขาไม่ชอบ มันก็มีลักษณะไสช้างลวดรูเข็ม; ดีหน่อยก็กลังครกขึ้นภูเขา ค่อยมีหวัง ก็พอจะทนได้ ถ้ามันเพียงกลังครกขึ้นภูเขา เพราะมันยังมีหวังอยู่.

ขอให้พวกเราทุกคนนี้ มีความตั้งใจที่แน่อนลงไป เด็ดขาดลงไปว่า แม้มันจะเหมือนกับกลังครกขึ้นภูเขา ก็เอาเถิด ก็เอาเถิด; มาชวนกัน ร่วมมือกัน กลังครกขึ้นภูเขาสักที. ข้อนี้ก็คือชวนกันพัฒนาชีวิตจิตใจของพวกพุทธบริษัท ให้เจริญ

ก้าวหน้า ขึ้นไปถึงจุดที่ควรจะเป็น; ฉะนั้นจึงมาบอกเรื่องที่เป็นพื้นฐานที่สุดแล้วว่า ชีวิตนี้เป็นการพัฒนาอยู่ในตัวมันเอง.

เดี๋ยวนี้เขาก็เรียกกันว่า การลงทุนเพื่อผลกำไร, การลงทุนเพื่อผลกำไร อันนี้ก็เรียกกันว่าโหวหาร ภาษาบาลี. ที่เขาเรียกกันอยู่ตามภาษาคนปัจจุบันสมัยนี้ ตามหน้าหนังสือพิมพ์ เขาก็เรียกว่าเงินทุน ทุนพัฒนา, ที่ฝรั่งเขาเรียกว่า Investment.

การลงทุนเพื่อผลกำไรอันใดอันหนึ่งนั้น อาการชนิดนั้นมีอยู่แล้ว เป็นธรรมชาติในสิ่งที่มีชีวิต; แม้ว่าใครจะไม่ต้องการ มันก็เป็นของมันอยู่อย่างนั้นแหละ. แต่พอใครไปทำมันผิดเรื่องเข้า มันก็เปลี่ยนเป็นเรื่องโกลาหลวุ่นวาย, มันต้องการจะเป็นอย่างนั้น.

ชีวิตมันต้องการจะดียิ่งขึ้นไป สูงยิ่งขึ้นไป; แต่คนที่ เป็นเจ้าของชีวิตมันเอง มันไม่ต้องการ ก็เท่ากับไปห้ามล้อมันนั้นแหละ พอไปห้ามล้อเข้า มันก็เกิดเรื่อง, มันก็เกิดเรื่องยุ่งยาก ลำบากโกลาหล วุ่นวาย.

ฉะนั้นเราก็ควรจะนึกกันในข้อนี้ ว่าถ้าอย่างไรรก็อย่าให้เข้าแบบว่า เสียชาติเกิดกันเลย, เมื่อชีวิตมันมีมา สำหรับ

จะเจริญก้าวหน้าให้ถึงที่สุด แล้วก็ช่วยกัน เอาใจใส่ให้ดีที่สุด ให้มันเกิดการก้าวหน้าอย่างนั้นจริง ๆ.

เดี๋ยวนี้เมื่อเรามามองดูในโลกนี้ ก็จะเห็นได้ว่า ทางด้านวัตถุนี้ มันพัฒนาเกินที่ธรรมชาติต้องการไปเสียอีก, ด้านเจริญทางวัตถุนี้ มนุษย์ได้ทำให้พัฒนาให้เจริญ เกินกว่าที่ธรรมชาติต้องการเสียอีก; แต่ส่วนด้านจิตใจนั้นเกือบจะยังไม่มี มันยังไม่ขึ้นมาถึงระดับที่ธรรมชาติต้องการ.

นี่เราพูดเหมือนกับว่าพูดเอาเปรียบ ผู้พูดเอาเปรียบในการพูด ว่าถ้าขึ้นมาถึงระดับที่ธรรมชาติต้องการแล้ว ความทุกข์ในโลกนี้จะไม่มี, ความทุกข์ยากลำบากระส่ำระสายของมนุษย์นี้ จะไม่มีอยู่ในโลกนี้ ถ้าว่าชีวิตมันพัฒนาในด้านจิตใจ.

เดี๋ยวนี้ชีวิตมันพัฒนาแต่ด้านวัตถุ ด้านร่างกายด้านเนื้อหนัง ซึ่งเป็นของหลอกหลวงสนุกสนาน เอร็ดอร่อย ทางวัตถุนี้พัฒนาจนเกินไป; แล้วความที่มันพัฒนาจนเกินไปในทางวัตถุนี้ มันปิดบังคุณค่าของการพัฒนาในทางจิตใจ. คนไปหลงไหลในความสนุกสนานทางวัตถุ จนไม่มีสติปัญญา จะมองเห็นความดีในด้านจิตใจ จึงเรียกว่าด้านจิตด้านวิญญาณนี้

มันก็ตกต่ำ ไม่มีใครสนใจ ไม่มีใครต้องการ; ไปชวนกันในเรื่องนี้ก็จะกลายเป็นกลิ้งครกขึ้นภูเขา หรือจูงช้างลอดรูเข็มขึ้นมาอีก.

แต่อตมาก็คิดว่า มันช่วยไม่ได้ คือว่าเราจะไปทำอะไรให้มันโง่งงไปอีกไม่ได้, หรือว่าเราจะหยุดอยู่ในความโง่งงนั้นเพียงเท่านั้น มันก็ไม่ได้. มันเสียชาติเกิด ก็บอกว่าเสียชาติเกิด เสียชาติเกิด, เสียชาติที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา, เสียชาติที่ได้เกิดมาเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า มันเสียชาติเกิดอย่างนี้. ใครจะเอาก็เอาซิ อาตมาทนไม่ไหว คือทนเอาด้วยไม่ได้ มันก็ต้องพูดโว้ยขึ้นมา ปาวขึ้นมา ว่ามันเป็นอยู่อย่างนี้เว้ย, มาช่วยกันแก้ไข อย่าให้เสียชาติที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา.

พระนิพพาน คือจุดหมายของพุทธบริษัท

การที่จะทำพอเป็นธรรมเนียมพอเป็นพิธีแล้วก็เห่อๆตามๆกันมา โดยไม่มีความรู้อันแท้จริงนั้น มันไปไม่รอด เพราะว่าพระพุทธเจ้านั้นท่านเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เราสวดกันทุกวัน. เป็นผู้ตื่นจากหลับ คือกิเลส คืออวิชชา, ตื่นจากความ

หลักคือวิชา ก็รู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง แล้วก็รู้ในสิ่งทั้งปวง, แล้วก็เบิกบาน คือไม่มีความทุกข์. เราต้องตื่นจากหลับ คือกิเลส แล้วก็เป็นผู้รู้ตามที่ควรจะมี แล้วก็มีคามเบิกบานคือไม่ทุกข์ ไม่ต้องเป็นทุกข์. มีความทุกข์ คือความห่อเหี่ยวหุบเหี่ยว; ฉะนั้นต้องเบิกบาน คือไม่มีความทุกข์ อยู่ด้วยสภาพที่ไม่เป็นทุกข์ เรียกว่าเบิกบาน; พุทธะ คือผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน.

ถ้าเรายังไม่มีอาการอย่างนี้จะเป็นพุทธะได้อย่างไร? พุทธบริษัทนี้ ถ้าแปลตามตัวก็ว่า นั่งแวดล้อม รอบๆ พระพุทธเจ้า. บริษัทแปลว่านั่งล้อมรอบๆ จุดศูนย์กลางอันใดอันหนึ่ง เรียกว่าบริษัท, ถ้าพุทธบริษัท ก็นั่งแวดล้อมรอบๆ พระพุทธเจ้า ในฐานะมีพระพุทธเจ้าเป็นจุดศูนย์กลาง เป็นพุทธบริษัทเป็นอย่างนั้น. ถ้าเราไม่รู้จัก ว่าพระพุทธเจ้าเป็นอย่างนั้น คือผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน มันก็ว่าแต่ปากแหละ. ก็ว่ากันแต่ปากไปเรื่อย ก็ร้อยเที่ยว มันก็ว่าแต่ปากอยู่นั่นเอง มันก็ไม่ไปนั่งแวดล้อมพระพุทธเจ้าได้ คือมันไม่มีจิตใจอย่างเดียวกัน จะวิ่งเข้าไปหากันจะอยู่ใกล้ๆ กัน อยู่ด้วยกันได้.

เราจะเอาอันนี้เป็นจุดตั้งต้นก็ได้ คือว่า เราอยากจะอยู่

กับพระพุทธเจ้า ถึงพระพุทธเจ้า มีพระพุทธเจ้า, นี่ก็ถึงที่สุดจุดหมายปลายทางชีวิต เอนั้นเป็นตัวยุทธ. แล้วก็มองย้อนลงมา ถึงเรื่องของชีวิต ถึงธรรมชาติของชีวิต, ถึงรากเหง้ามูลรากอันแรกของชีวิต ครั้นพบแล้ว ก็จัดการปรับปรุงให้ถูกต้องๆ สูงขึ้นไปๆ ไปหาจุดปลายทาง. จุดหมายปลายทาง คือพระนิพพาน ว้างอย่างพระนิพพาน, จุดหมายปลายทาง คือว่างอย่างพระนิพพาน.

ระดับของความว่าง

ว่างตามธรรมชาติ เหมือนกับไม่มีอะไรนั้น มันว่างอย่างจุดตั้งต้นของสังขารหรือของสิ่งทั้งปวง แม้จะเรียกว่าว่างๆ เหมือนกัน คำเรียกเหมือนกัน แต่เนื้อหาสาระไม่เหมือนกัน. ที่แรกมันว่างเพราะไม่มีอะไร มันว่างไม่จริง มันจึงมีอะไรมาทำให้วุ่นได้. เดียวนี้รู้จักทำให้ว่างเด็ดขาด ชนิดที่จะมีอะไรมาทำให้วุ่นไม่ได้; ว่างครั้งหลังนี้ มันวุ่นอีกไม่ได้ มันจึงเป็นว่างอย่างพระนิพพาน.

จิตของคนเรา ที่แรกมันก็ว่างอย่างนั้นแหละ เรียกว่าว่างประภัสสร มันก็ว่างไม่มีอะไร; แต่ว่ามันมีอะไรมาทำให้วุ่นได้

เพราะเป็นความว่างชนิดธรรมดาอย่างนั้น ยังมีอะไรมาทำให้วุ่นได้. เราจึงอบรมหรือพัฒนาจิตนี้ ให้มันเป็นจิตอันใหม่ ที่มันจะกลับวุ่นไม่ได้อีก; นี่คือการเจริญจิตตภาวนา. พอทำให้ว่างได้ ที่นี้มันกลับวุ่นไม่ได้อีก, มันก็เป็นว่างตลอดกาล ว่างเป็นพระนิพพาน.

คนที่ชอบคำว่าว่างๆ นี้ อุตส่าห์จำไว้ให้ดี เดี่ยวจะเข้าใจผิด แล้วจะโทษอาตมาไม่ได้นะ. ว่างที่แรกนั้นมันว่างชนิดที่วุ่นได้, ที่นี้พัฒนาไป พัฒนาไป จนมันว่างชนิดที่กลับวุ่นไม่ได้อีกต่อไป. มันว่างกันคนละแบบ แบบโน้นมันว่างที่จะวุ่นได้ ครั้นถูกพัฒนาแล้ว มันกลายเป็นว่างชนิดที่กลับวุ่นไม่ได้; นี่คือว่างอย่างพระนิพพาน มันไม่ใช่ว่างเปล่าอย่างไม่มีอะไร.

ว่างเหมือนกับว่างเปล่าเพราะไม่มีอะไร นั่นมันเป็นว่างชนิดดั้งต้น; เดี่ยวนี้มันก็ได้มีโลกมีอะไรขึ้นมา มีมนุษย์ มีคน คือมีพวกเราแล้ว มันก็เป็นระยะที่วุ่น ระยะที่ปรุ่งแต่ง ระยะที่วุ่น. แต่มันก็ปรุ่งแต่งให้ก้าวหน้า ให้ก้าวหน้า ก้าวหน้า ก้าวหน้าจนไปถึงจุดที่มันจะปรุ่งแต่งไม่ได้ มันจะหยุดปรุ่งแต่ง คือมันจะว่าง. นั่นคือจุดหมายปลายทางของชีวิต ซึ่งมีการพัฒนาอยู่ในตัวมันเอง

มันเข้าใจยาก, แล้วมันก็ไม่ต้องเข้าใจ หรือไม่ต้องสนใจก็ได้เหมือนกัน ถ้ารู้จักปฏิบัติ ให้มันถูกต้องกับข้อที่ว่า มันจะเป็นอย่างนั้นได้.

เดี๋ยวนี้ในข้อปฏิบัติที่จะทำให้เป็นอย่างนั้นได้ เราก็ไม่ได้ทำ เพราะเราไม่ได้ละอาย เราไม่ได้กลัว ในข้อที่ว่าเรากำลังทนทุกข์อยู่.

ธรรมะที่จำเป็นจะต้องศึกษาให้รู้และปฏิบัติให้ได้

ที่จริงพระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสเฉพาะที่จำเป็น เฉพาะที่จำเป็นที่จะต้องรู้ นับว่าน้อยมากทีเดียว ที่ท่านตรัสไว้ให้ คือท่านรู้มาก, ท่านตรัสรู้มาก เหมือนกับจำนวนใบไม้ทั้งป่า แล้วก็เอามาสอนพวกเราแต่เท่าที่จำเป็น เหมือนกับใบไม้กำมือเดียว.

ท่านสอนว่าอย่างนี้ ทำอย่างนี้ ทำอย่างนี้ แล้วก็จะจบ จะจบพรหมจรรย์. ไม่ได้ตั้งปัญหาว่า ทำไม เพราะเหตุไร, ไม่ต้องสอนว่าเกิดหรือไม่เกิด, ไม่ต้องสอนเรื่องที่มีมันมากไปโดยไม่จำเป็น เรื่องบุญเรื่องบาป เรื่องปัญหาที่เข้าใจไม่ได้ ก็ไม่เสีย

เวลาจะต้องพูดกัน.

พูดว่า ทำอย่างซี้ ทำอย่างนี้ซี้ แล้วมันก็จะหมดปัญหา, ทำอย่างนี้ซี้ ความทุกข์จะดับไป, พระเจ้าจะมีหรือไม่มี ก็ช่างหัวพระเจ้า, กรรมจะให้ผล หรือกรรมจะไม่ให้ผล ก็ช่างหัวมันซี้. เราทำแต่อย่างนี้ๆ ทำอย่างนี้แล้วจะไม่มีความทุกข์เลย; คล้ายๆ ท่านสอนรวบรัดถึงขนาดนี้แล้ว เรากียังไม่เอา.

คำสอนที่รวบรัดกำมือเดียวนี้สมบูรณ์ ตามพระบาลีในพระไตรปิฎกนี้ ดูเห็นได้ ก็มองเห็นได้ ว่าท่านมุ่งหมายจะให้ถือเอาธรรมะชุดหนึ่งเลย ว่าเป็นใบไม้กำมือเดียว.

กำมือใหญ่ คือโพธิปักขิยธรรมทั้งหลาย โพธิปักขิยธรรมทั้งหลาย ๓๗ ประการนั้นแหละ ชุดนี้พอ. แต่ถ้ากำมือเล็กเข้ามาอีก ก็เหลือแต่เรื่องอริยสัจจ์๔. เรื่องอริยสัจจ์๔ ก็มันตั้ง ๔ มันมากนัก เอาไปทิ้งเสียสัก ๓ เหลือแต่ ๑ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘.

ขอให้ทุกคนปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ตั้งหน้าตั้งตาปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘ แล้วความทุกข์จะหมดไป จิตจะอยู่ในสภาพที่เป็นทุกข์อีกไม่ได้. นี่มันพอแล้วไม่ต้อง

มานั่งเถียงกัน เรื่องว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด, กรรมให้ผลหรือกรรมไม่ให้ผล ให้ผลอย่างไร, จิต วิญญาณอย่างไร, พระเจ้ามีหรือไม่มี ป่วยการไม่ต้องพูด มันเสียเวลา หรือว่ามันไม่จำเป็น. เดียวนี้เรามาพูดกันเรื่องที่ไม่จำเป็นนี้มันมากขึ้น จนจะกลายเป็นเรื่องเพื่อเจ้อไปเสียแล้ว. พูดแต่ว่าอย่างไรความทุกข์จะดับ ก็ชี้ระบุไปยังอริยมรรค มีองค์ ๘, อริยมรรคมีองค์ ๘ ก็รวมอยู่ในชุดโพธิปักขิยธรรม.

ไปสนใจโพธิปักขิยธรรม ซึ่งมีอยู่ ๓๗ หัวข้อ ซึ่งมันก็ไม่มาก คงไม่เกินความสามารถ มันพอจะสนใจได้; แต่ถ้าใครจะหาว่ามากนัก ก็ลดลงมาซิ ลดลงมาเหลือแค่อริยมรรคมีองค์ ๘. ดำรงตนอยู่ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้ได้ แล้วความทุกข์ก็จะดับไป, แล้วชีวิตก็จะพัฒนาไปถึงสูงสุด คือพระนิพพาน ได้ โดยไม่ต้องไปสนใจเรื่องอื่น ซึ่งว่ามันมากมายนัก.

เรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นแหละพอ, เป็นอยู่ด้วยความถูกต้องทั้ง ๘ ประการ : ความคิด ความเห็น-สัมมาทิฐิ, สัมมาสังกัปป-ความดำริ ความต้องการ, สัมมาวาจา-การพูดจา, สัมมาคันถมนโต-การทำงาน, สัมมาอาชีโว-การดำรงชีวิต,

สัมมาวายาโม-ความ پاکเพียร, สัมมาสติ-ระลึก, สัมมาสมาธิ-จิตใจมั่น; ถูกแปดประการนี้ อยู่โดยวิธีอย่างนี้ แก้ปัญหาได้หมด, ชีวิตมันจะพัฒนาของมันเอง.

คนต้องไม่โง่กว่าแม่ไก่

อาตมาก็ได้พูดแล้วพูดอีก จนอาตมาก็เหนื่อย คนฟังก็รำคาญ ว่าชีวิตนี้มันพัฒนาของมันเอง มันมีการพัฒนาอยู่ในตัวมันเอง. เราสนับสนุนให้มันพัฒนาตัวมันเอง, เหมือนกับว่าไข่ไก่นั้น เมื่อมันไข่ออกมาแล้ว แม่ไก่มันก็ฟัก. ดูซิมันมีความรู้โดยสัญชาตญาณ ฟักอย่างไร, ใครไปสอนแม่ไก่ แม่ไกรู้ดีที่สุดโดยธรรมชาติ นี่พัฒนาโดยตัวมันเอง, คือความรู้ของแม่ไก่ฟักไข่อะไร. โอ๊ะ! มันน่าเลื่อมใส ไม่ใช่ว่าเป็นการทำอย่างโง่ๆ เหมือนคน.

แม่ไก่ฟักไข่อะไร? คนยังไม่รู้ คนโง่ๆนั้นก็ยังไม่รู้ เพราะไม่ได้เฝ้าดู แล้วก็ชี้แจงว่าจะไปเฝ้าดู; นี่เสียดายแม่ไก่มันไปฟักอยู่ข้างฝาห้องที่อาตมาอยู่ จึงรู้ว่าแม่ไก่มันทำอะไรบ้าง; เสียงโครกคราก โกรกคราก แทบตลอดคืน มันคุ้ยมันเขี่ยแทบตลอดคืน มันรู้จักทำอย่างนั้น ทำอย่างนี้.

แต่มันดีที่สตูดิโออย่างหนึ่งว่า แม่ไก่นี้ไม่ต้องเหนื่อยออก
เหนื่อยใจ ไม่ต้องตั้งใจว่าลูกไก่จะออกมา. นี่เป็นคำตรัสของ
พระพุทธเจ้าด้วยเหมือนกัน ว่าแม่ไก่มันฟักไข่ โดยที่มีต้องอยาก
ให้เป็นทุกข์ใจ ว่าลูกไก่จะออกมา, มันฟักไข่ถูกต้อง แล้วลูกไก่
มันออกมาเอง.

คนอย่าโง่งนัก ทำอะไรนิดหนึ่งก็เป็นห่วงว่า มันไม่ได้
ผล, มันจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้. จะทำนา ทำไร่ ทำสวนอะไรก็ได้
มันก็กลัวแต่ว่าจะไม่ได้ จะไม่ได้กำไร แล้วมันเป็นโรคประสาท
กระทั่งบ้าไปเลย. เฉพาะที่เป็นโรคประสาท แล้วก็มาที่วัดนี้
หลายคนแล้วนะ เป็นโรคประสาท เพราะว่าไม่รู้จักทำจิตใจให้
ถูกต้องเหมือนแม่ไก่ มันโง่กว่าแม่ไก่; แม่ไก่มันฟักไข่ โดย
ไม่ต้องเป็นห่วงวิตกกังวลว่า ลูกจะออกมา. นี่เขาขายน้ำตาลข้าง
ขายข้าวสารบ้าง แล้วมันไม่ได้กำไร อย่างที่มันควรจะได้, แล้วยัง
เป็นห่วงว่าจะฉิบหาย ยังไม่ทันจะฉิบหาย มันก็เป็นโรคประสาท
แล้ว; ความโง่ของคนซิมันรู้ไก่ไม่ได้. ฉะนั้นเอาอย่างแม่ไก่ซิ
ฟักไข่ให้ถูกต้อง แล้วลูกไก่มันออกมาเอง อย่าเป็นห่วงว่าลูกไก่
มันจะไม่ออกมา.

ที่นี้วิธีฟักไข่ให้ถูกต้อง ก็คืออริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างที่ว่ามาแล้ว นั่นแหละวิธีฟักไข่อย่างถูกต้อง. แม่ไก่คน ก็ฟักไข่ คือชีวิตให้มันถูกต้อง ๘ ประการนี้ แล้วไม่ต้องกลัว ไม่ต้องห่วงว่าลูกไก่จะไม่ออกมา. นั่นก็คือว่า ชีวิตนี้มันจะเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพที่ดีขึ้นๆ ดีขึ้น เป็นมรรค ผล นิพพาน เพราะว่าชีวิตมันเป็นอย่างนั่นเอง ชีวิตมันเป็นอย่างนั่นเอง, เพราะว่าชีวิตนี้มันเป็นพัฒนา เป็นไวยาหาระ ซึ่งจะลงทุนเพื่อผลกำไรอันยิ่งขึ้นไป อยู่ในตัวมันเองโดยอัตโนมัติ.

โลกมันก็เป็นอย่างนี้, คนมันก็เป็นอย่างนี้, แม้แต่อะไรสักชนิดหนึ่งมันก็เป็นอย่างนี้, แม้มะนาวสักเม็ดหนึ่ง เม็ดมะนาวสักเม็ดหนึ่ง มันยังเป็นอย่างนี้ เมื่อได้รับการแวดล้อมดูวิธีแล้ว มันก็ออกมาเป็นต้นมะนาวใหญ่โตได้ ชีวิตมันเป็นอย่างนี้; ฉะนั้นขอให้เราพยายามใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ในการที่ชีวิตมันเป็นอย่างนี้.

ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมะ ธรรมชาติ ชีวิต และการพัฒนา
เรารู้จักชีวิตตามธรรมชาติ ว่ามันเป็นกระแสแห่งการ
พัฒนา.

ที่เรียกว่าธรรมะ, ธรรมะก็คือตัวธรรมชาติ ธรรมะคือ
ธรรมชาติ ธรรมชาติคือธรรมะ ในธรรมะนั้นมีกระแสแห่งการ
พัฒนา, ธรรมะคือตัวธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวง ก็มีกระแสแห่ง
การพัฒนา, ธรรมะคือกฎของธรรมชาติ ก็ยังเป็นกฎของการ
พัฒนา, ธรรมะคือหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ นั้นยังเป็นการ
พัฒนา เพราะว่าหน้าที่นั้นคือทำการพัฒนา, แล้วธรรมะที่เป็น
ผลของการปฏิบัติ มันก็ผลของการพัฒนา.

ขอให้รู้จักธรรมะใน ๔ ความหมาย อย่างที่พูดแล้วพูดอีก
พูดแล้วพูดอีกให้ดีๆ อย่าเห็นว่าพูดแล้วพูดอีก ถึงจะพูดอีก ก็
พูดในอีกแง่หนึ่ง ในความหมายหนึ่ง; ธรรมะ ๔ ความหมายนี้
พูดกันมามากครั้งแล้วก็จริง แต่รู้สึกว่ายังเข้าใจกันน้อยมาก.

ชีวิตคือตัวธรรมชาติ, ชีวิตคือตัวกฎของธรรมชาติ, ชีวิต
ก็คือหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ, ชีวิตก็คือผลการปฏิบัติหน้าที่
ตามกฎของธรรมชาติ. เพราะว่าในธรรมะนั้นมีการพัฒนา เช่น

เดียวกับสิ่งที่เรียกว่าชีวิต ในชีวิตนั้นมีกระแสแห่งการพัฒนา.

เราให้ธรรมชาตินั้นแหละเป็นตัวยืนอยู่สำหรับพูด สำหรับรู้จักคิดนึกศึกษา จะเรียกว่าชีวิตก็ได้ เพราะว่าเรามันรู้สึกเอาเองว่าเรามีชีวิต, จะเรียกว่าธรรมะก็ได้ เพราะมันมีอยู่ตามธรรมชาติ มีความหมายแห่งชีวิตอยู่ในธรรมชาตินั้นๆ.

นี่ขอให้สังเกตดูว่า เราไม่พูดถึงสิ่งที่ลึกลับเข้าใจไม่ได้, ไม่พูดถึงพระเจ้า, ไม่พูดถึงผีตาง เทวดา, ไม่พูดถึงเรื่องอะไรๆ ที่มันเข้าใจไม่ได้ มองเห็นไม่ได้ ซึ่งไม่ใช่พุทธศาสนา. ถ้าเป็นพุทธศาสนา ต้องเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ รู้จักได้, มองเห็นได้ ว่าชีวิตนี้เป็นอย่างไร, มันมีปัญหาอย่างไร, จะต้องพัฒนามันอย่างไร.

ในที่สุดเราก็พัฒนาได้ ถ้าเราไม่อยากจะเรียกว่าตัวตน ก็ให้ชีวิตเป็นสักว่าชีวิตตามธรรมชาติ แล้วชีวิตมันก็พัฒนามันได้; เพราะว่าชีวิตนี้มันมีส่วนประกอบหลายอย่าง ส่วนที่รู้สึกคิดนึกได้ก็มี, ส่วนที่เป็นเพียงวัตถุ เป็นร่างกายก็มี, แล้วมันอาศัยซึ่งกันและกัน ความรู้สึกคิดนึกได้ส่วนนั้นมันบังคับ ให้ส่วนที่รู้สึกคิดนึกไม่ได้ เป็นไปตามความรู้ที่ถูกต้อง.

เรารู้ว่าเราต้องทำอะไรกับสิ่งนี้ แล้วก็ทำไปโดย

ถูกต้อง แล้วผลก็จะเกิดขึ้นมาเอง เหมือนกับว่าแม่ไก่มันฟักไข่ถูกต้องแล้ว ลูกไก่มันก็ออกมาเอง, แม่ไก่ไม่ต้องปวดหัวให้เป็นโรคประสาท. นี่คนเรามันทำผิดในเรื่องนี้ แล้วก็ไม่ได้เป็นแต่โรคประสาท มันเป็นโรคอื่นๆ อีกมากมาย เพราะทำผิดในเรื่องเกี่ยวกับชีวิตจิตใจของตัวเอง มันก็เลยอยู่ตรงนี้ นั่งอยู่บนกองทุกข์อย่างนี้ ก็ไม่เห็นว่าจะดีที่ตรงไหน.

ถ้าพุทธบริษัทเป็นเพียงอย่างนี้ พุทธบริษัทนี้ก็ไม่ได้ดีกว่าบริษัทของศาสนาอื่น อย่าอวดดีไปนักเลย; ถ้าพุทธบริษัทยังปวดหัว ยังเป็นโรคประสาท ไม่ละอายแหมอยู่อย่างนี้ มันก็ไม่ได้ดีกว่าบริษัทของศาสนาอื่น. ฉะนั้นจึงขอร้องพร้อมไปเลยว่า ช่วยกันหน่อย, ช่วยกันกู้หน้า อย่าให้พุทธบริษัทต้องตกเป็นผู้โง่เขลา งมงาย เป็นที่หัวเราะเยาะได้ ของบริษัทแห่งศาสนาอื่น.

เรื่องมันมีเท่านั้น ที่พูดแต่ละครั้งๆ ก็มีความมุ่งหมายส่วนใหญ่ว่า จะกอบกู้พุทธศาสนาของเราไว้ ในฐานะที่เป็นสิ่งประเสริฐสูงสุด มีคุณค่า, ช่วยดับทุกข์ของมนุษย์ในโลก เป็นที่พึ่งของมนุษย์ในโลกได้จริง. จึงขอให้ทุกคนทำไป ในลักษณะที่มันเป็นการพัฒนา ให้มีความถูกต้องโดยอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้

ยิ่งๆ ขึ้นไป ปีนี้ให้ดีกว่าปีกลาย ปีหน้าให้ดีกว่าปีนี้; มุ่งหมายไว้ในลักษณะอย่างนี้ ก็จะเป็นการพัฒนา.

สำหรับอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น ก็ได้พูดกันมานานแล้ว จะเอามาพูดอีกมันกินเวลามาก ฉะนั้นถ้าจะพูดก็เอาไว้พูดวันอื่นคราวหลัง; แต่ขอเตือนย้าว่า ไปพูดขึ้นมาจากความจำหรือจดไว้ในสมุด หรือที่ไหนก็สุดแท้. เรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นแหละเอามาเป็นเรื่องสำหรับพัฒนา เหมือนกับการปักไข่ที่ถูกต้อง แล้วไข่ก็จะออกเป็นตัวมาเอง. ให้ชีวิตเหมือนกับไข่ที่กำลังพัฒนา ให้ธรรมชาติเหมือนกับวิธีปักไข่ที่ถูกต้อง, แล้วชีวิตก็จะเจริญงอกงามเป็นตัวออกมา ถึงที่สุด.

นี่การบรรยายในครั้งที่ ๓ วันนี้ ก็พูดเรื่องราว ชีวิตตามธรรมชาติคือกระแสแห่งการพัฒนา. ขอให้มีความเข้าใจเห็นว่า ชีวิตเป็นกระแสแห่งการพัฒนา ไหลเชี่ยวเป็นเกลียวไป; แม้แต่จะมองดูที่ก้อนหินก้อนนี้ ก็ขอให้เห็นว่า มันเป็นกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง คือการพัฒนาด้วยเหมือนกัน หากแต่ว่ามันช้านะ. จงดูเถอะ ก้อนหินนี้ก็นอนอยู่อย่างนี้เรื่อยไป; อย่างนี้มันก็โง่แหละ เพราะว่าก้อนหินนั้น มันไม่ได้อยู่อย่างนี้เรื่อยไป,

ก่อนนี้มันก็ไม่ได้อยู่อย่างนี้ ต่อไปข้างหน้ามันก็จะไม่อยู่อย่างนี้. มันก็จะเปลี่ยนไปๆ เปลี่ยนไปตามกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง แล้วมันก็จะเรียกว่าพัฒนาได้ เพราะมันเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่น.

ฉะนั้นถ้าเราเห็นว่า แม้แต่ก้อนหินก็ยังไหลไปตามกระแสแห่งการพัฒนาแล้ว ก็ชีวิตเราแท้ๆ ทำไมจะให้มันตายด้าน ให้มันหยุดอยู่ มันควรจะไหลไป ตามกระแสแห่งการพัฒนา. วัตถุประสงค์ตรงที่ว่า มันมีความทุกข์น้อยลง, วัตถุประสงค์อื่นไม่แน่นอน ว่าแต่ปาก ที่แน่นอนก็วัตถุประสงค์ที่ว่า ความทุกข์มันน้อยลง. เดียวนี้เราโลภน้อยลง, เดียวนี้เราโกรธน้อยลง, เดียวนี้เราโง่ น้อยลง, สิ่งที่เรารำคาญใจมันน้อยลง ก็แล้วกัน.

พูดอย่างธรรมดาสามัญที่สุดก็จะพูดว่า ที่เคยรำคาญใจทั้งหลาย ขอให้มันน้อยลงก็แล้วกัน นั่นแหละคือถูก; จนต่อไปๆ ไม่มีอะไรที่จะเป็นทุกข์เป็นร้อน, ไม่มีอะไรที่ทำให้รำคาญใจ. อะไรมากี่ โอ้! มันเช่นนั้นเอง, ไล่มันกลับไปด้วยคำว่าเช่นนั้นเอง เพราะชีวิตมันพัฒนาสูงจนเห็นเช่นนั้นเองเสียแล้ว ไม่มีอะไรมาทำให้มันเป็นทุกข์ได้อีกต่อไป.

ถ้าจำอะไรไม่ได้มาก ก็ขอให้จำว่า ชีวิตนี้มันพัฒนาอยู่

ในตัวมันเอง, มันพร้อม มันเป็นกระแสน้ำที่จะพัฒนา; ฉะนั้น
ช่วยมันให้ถูกทาง มันก็พัฒนาไปโดยเร็วแหละ เหมือนกับไข่ของ
ไก่ ที่ได้รับการฟักอย่างถูกต้องแล้ว ก็จะต้องเป็นตัวโดยแน่นอน.

การบรรยายในวันนี้ ก็เห็นว่าสมควรแก่เวลาแล้ว จะได้
ความรู้เพิ่มขึ้นหรือไม่ ก็แล้วแต่ผู้ฟัง, จะได้ความรู้อะไรเพิ่มขึ้น
สักนิดหรือไม่ ก็แล้วแต่ผู้ฟัง อาตมาก็ได้แต่พูดอย่างนี้แหละ.

เอาละ เป็นอันว่า การบรรยายในวันนี้ยุติลง ด้วย
การสมควรแก่เวลา, จะได้เป็นโอกาส ให้พระคุณเจ้าสวด
พระบาลี ธรรมะส่งเสริมกำลังใจในการพัฒนา สืบต่อไป.

ชีวิต เป็น สิ่ง ที่ สำคัญ ของ มนุษย์
 วิชาชีวิต

ชีวิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้ ตามประสงค์
 โดยกฎอิทัปปัตตยาตังนั้น ชีวิตจึง
 เป็นสิ่งที่เราเต็มพระหรรษะลงไปได้ ตาม
 ที่เราต้องการ โดยการปฏิบัติธรรม ฯ.

โลกพัฒนา จิตตฺ คนตกเป็นทาสของวัตถุ !
 จง " " " " " " " "

โลกพัฒนา.

โลกพัฒนา ที่เรียกว่า Developed

ดูจะเพื่อ จุดจบ เสียมากกว่า
 หรืออย่างน้อย ให้จบเร็ว กว่าธรรมดา
 นึกแล้วพา อนาคตใจ ใครท้วงติง.

เร่งพัฒนา เหมือนเร่งฆ่า ให้ตัวตาย
 ทรัพย์สินชาติ วอดวาย คล้ายกับวิ่ง
 ผลได้มา เพื่อกว่า ความเป็นจริง
 จนยุ่งชิง กันไปหมด อุดเยือกเย็น.

โลกพัฒนา วัตถุเหลือ เห็นคุณค่าธรรม
 ไม่อึดหน้า ไม่คิดเปลือง พวกเรื่องเหม็น
 เรื่องอวกาศ เรื่องอาละวาด เกินจำเป็น
 ยิ่งโลดเต้น ยิ่งสุขุโศก โลกพัฒนา ฯ

รายนามผู้ร่วมบริจาคค่าพิมพ์

ท.ญ.วัลภา นาคำรนฤทธิ	๔,๐๐๐.-
ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม	๒,๐๐๐.-
คุณพักตรา เลาหนูวัติ วรรตติพงษ์ และครอบครัว	๒,๐๐๐.-
คุณดารณี ศรีสำราญ และครอบครัว	๒,๐๐๐.-
พ.ญ.ฉายศรี สุพรศิลป์ชัย	๒,๐๐๐.-
พ.ญ.ปริมล แพ้แพทยคุณ และครอบครัว	๒,๐๐๐.-
คุณชลลภ เลาหนูวัติ	๒,๐๐๐.-
คุณศุภพจน์ เลาหนูวัติ และครอบครัว	๒,๐๐๐.-
คุณสุวรรณี อนันต์วรณิชย์ (อุทิศส่วนกุศลให้บุพการี)	๒,๐๐๐.-
คุณลาวัณย์ ชำนิงาน และเพื่อน	๑,๕๐๐.-
คุณไพลิน อินทรฉัตร	๑,๐๐๐.-
พ.ญ.สุนทรี สีนุญเรือง	๑,๐๐๐.-
คุณวิสิษฐ์ จันทร์อ่วม	๑,๐๐๐.-
คุณการุญ-คุณสว่าง อนุากุล	๑,๐๐๐.-
คุณกมลรัตน์ เดชะปิยวงศ์	๑,๐๐๐.-
ชมรมอนุรักษโมกษธรรม (โดยคุณเลื่อน ลาภานันต์)	๕๐๐.-
คุณสุภาเพ็ญ บำรุงวงศ์	๕๐๐.-
คุณเสฏฐนันท์ วัลลีย์	๕๐๐.-
คุณสมพิศ สวัสดิ์มีโชค	๓๖๐.-
คุณกฤษณา สว่างโสภาคกุล	๓๐๐.-
คุณวรवार สว่างโสภาคกุล	๓๐๐.-
คุณคันสนีย์ วรเนตร	๓๐๐.-
คุณกรรณิการ์ วรเนตร	๒๐๐.-
คุณมกุฏ วรดี	๒๐๐.-
คุณสุรัตน์ เทพปัญญาพร	๒๐๐.-

รายชื่อหนังสือ ขุดหมุณล้อ

อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่	อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่	อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่
๑.	พระพุทธคุณคำกลอน	๔	๓๗.	อดัมมยคาไรหยาอะไรได้บ้าง	๒	๖๖.	ดับไม่เหลือ	๑
๒.	การศึกษาคืออะไร?	๑	๓๘.	เด็กจะเป็นผู้สร้างโลกในอนาคต	๑	๖๗.	มนุษย์กับธรรมกับพระธรรมหรือพระเจ้	๑
๓.	การงานคืออะไร?	๑	๓๙.	ภูมิอาณานิพนสติการนา	๑	๖๘.	ปาณาณกรรมธรรมะสำหรับชาวบ้าน	๑
๔.	ทรัพย์สมบัติคืออะไร?	๑	๔๐.	อย่างสมบูรณ์แบบ	๒	๖๙.	สันติปฏิรูป	๑
๕.	สิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตมนุษย์	๑	๔๑.	การใช้อนาปานสติให้เป็นประโยชน์ในบ้านเรือน	๒	๗๐.	ชีวิตคือการลงทุนเพื่อผล	๑
๖.	ปัญหาที่เกิดจากการศึกษาไม่สมบูรณ์แบบ	๒	๔๒.	บทช่วยจำสำหรับเรื่องอดัมมยคา	๑	๗๑.	อันสูงส่ง	๑
๗.	ปารวณา และธรรมะในฐานะสิ่งที่ต้องศึกษา	๑	๔๓.	อดัมมยคา กับ สันติภาพ	๑	๗๒.	ธรรมศาสตร์ในขั้นที่จะสามารถช่วยโลกได้	๑
๘.	ชาตินิยมปฏิสังขมูปาท	๑	๔๔.	พระรัตนตรัยที่แท้จริงหลายอันไม่รู้จัก	๒	๗๓.	ความไม่เข็ดเข็ดเป็นสุข	๑
๙.	ทางออกที่ ๓ ของโลกแห่งยุคปัจจุบัน	๒	๔๕.	การพัฒนาชีวิตโดยพระไตรปิฎก	๑	๗๔.	ความไม่เข็ดเข็ดเป็นสุข	๑
๑๐.	การบวชคืออะไร?	๑	๔๖.	ลักษณะจิตเป็นอดัมมย	๑	๗๕.	ธรรมศาสตร์ในการนำกิเลส	๑
๑๑.	ศาสนาคืออะไร?	๑	๔๗.	ปาฏิหาริย์แห่งอดัมมยคา	๑	๗๖.	พุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ทุกข์หรือดิ้นรนแต่ความดี และความสุขที่มนุษย์จะไปถึงได้	๑
๑๒.	ตัวตนคืออะไร?	๑	๔๘.	สหธรรมิกของอดัมมยคาและอดัมมยคากับปัญหาของมนุษย์ยุคปรมาณู	๑	๗๗.	คือความเป็นพระอรหันต์	๑
๑๓.	อนาปานสติการนา	๑	๔๙.	พระพุทธเจ้าที่แท้จริงไม่รู้จักและอุดมคติของความเป็นแพทย์	๑	๗๘.	สัมมาทิฐิช่วยโลกได้อย่างไร	๑
๑๔.	ธรรมะในฐานะสิ่งที่ต้องศึกษาทั้งชนิดมีตัวตนและไม่มีความ	๑	๕๐.	การเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์จริง และพระพุทธเจ้ามีอยู่ในทุกหนทุกแห่ง	๑	๗๙.	การหาฐานในพระอภิธรรม	๑
๑๕.	คุณพระไม่ตาย	๑	๕๑.	ชีวิตที่ไม่เสียชาติเกิด	๑	๘๐.	พระพุทธเจ้าพระองค์จริง คือพระธรรม - เห็นปฏิสังขมูปาทคือ เห็นพระพุทธเจ้า	๑
๑๖.	คุณพระไม่ตายและเกิดมาทำไม?	๑	๕๒.	หลักเกณฑ์ที่จะช่วยโลกให้รอดอยู่ได้	๑	๘๑.	มาร	๑
๑๗.	ความรักดี	๑	๕๓.	เลิกอายแล้วมาอยู่กับอดัมมยคา	๑	๘๒.	ธรรมศาสตร์ในการปิดขอบ	๑
๑๘.	เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า "พระเจ้า"	๑	๕๔.	ความไม่เห็นแก่ตัวและความสุขสามระดับ	๑	๘๓.	ธรรมศาสตร์ในการเปิดสวรรค์	๑
๑๙.	ครูคือผู้ที่ทำหน้าที่สร้างโลก	๑	๕๕.	อรรมกถาของการเลิกอาย	๑	๘๔.	ศิลปะแห่งการใช้เกิดจากหัวใจพระธรรม	๑
๒๐.	การทำวิวัฒนาการแบบโบราณ	๑	๕๖.	พระรัตนตรัยนั้นแหละคือตัวพุทธศาสนา	๑	๘๕.	อริยสัง	๑
๒๑.	ประมวลประมวลธรรมที่คนธรรมดาควรทราบ	๑	๕๗.	ชีวิตที่มีพื้นฐาน และสิ่งที่เห็นพื้นฐานของชีวิต	๑	๘๖.	ธรรมศาสตร์เมื่อมีการปฏิบัติ	๑
๒๒.	โลกอัน	๑	๕๘.	อริยสังและอดัมมยคาถาและอดัมมยคากับธรรมจักร	๑	๘๗.	การปฏิบัติธรรมที่สมควรแก่ธรรม	๑
๒๓.	ความเกิดแห่งทุกข์ และความไม่เกิดแห่งทุกข์	๑	๕๙.	อดัมมยคาเท่าที่ควรจะรู้จักกันไว้บ้าง และอดัมมยคาช่วยได้ในทุกกรณี	๑	๘๘.	การบวชเพื่อฝึกการให้ธรรมศาสตร์	๑
๒๔.	นิรันดร์	๑	๖๐.	เรื่องที่ต้องรู้ หรือควรรู้	๑	๘๙.	สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ	๑
๒๕.	วันครุ	๑	๖๑.	อิทธิปัจจัยลในฐานะหัวใจแห่งพระพุทธศาสนา	๑	๙๐.	ผู้เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกแห่งประเทศไทย	๑
๒๖.	แผ่นดินทองต้องสร้างด้วยแผ่นดินธรรม	๑	๖๒.	อดัมมยคา	๑	๙๑.	หัวใจธรรมศาสตร์ ในพระพุทธศาสนา	๑
๒๗.	เมื่อพอใจในหน้าที่ ที่กำลังกระทำ ที่มีสวรรค์ อยู่ ณ ที่นั้นเอง. เมื่อไม่รู้จักตัวเองก็ไม่ว่าแล้วควรจะมีหน้าที่อะไร	๑	๖๓.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๙๒.	ลักษณะแห่งอัมมิกภาพ	๑
๒๘.	ความเป็นพระอรหันต์	๑	๖๔.	ความสุขของความสุขคือ นพพาน	๑	๙๓.	สรุปผลของการให้ธรรมศาสตร์	๑
๒๙.	ธรรมะคุ้มครองโลก	๑	๖๕.	พระคุณของแม่	๑	๙๔.	พระไตรปิฎก	๑
๓๐.	ลูกของชีวิต กับ เสน่ห์ของลูก	๑	๖๖.	ประมวลแบบแห่งสาธุการพระธรรม	๑	๙๕.	สัจจะ	๑
๓๑.	กระแสแห่งชีวิตเป็นสิ่งที่ต้องรู้จัก	๑	๖๗.	การคอกอได้อันจาพระธรรมประสาธ	๑	๙๖.	ธรรมศาสตร์แห่งชีวิต	๑
๓๒.	สิ่งแรกที่ควรต้องรู้ก่อนคือความทุกข์	๑				๙๗.	ปัจจัยสำคัญแห่งชีวิตวิหระ	๑
๓๓.	การหมดความเห็นแก่ตัวคือหมดทุกข์	๑				๙๘.	ปริยสาธแห่งชีวิตวิหระ	๑
๓๔.	ชีวิต คือขันธ์ห้ามิใช่ตัวตน	๑				๙๙.	การหาฐานในใจ ของสิ่งที่มีชีวิต	๑
๓๕.	อดัมมยคาถา	๑				๑๐๐.	พระธรรมที่โลกต้องการ	๑
๓๖.	อดัมมยคาประยุตต์	๑				๑๐๑.	ออกพรรษา ออกมาเสียจากความทุกข์	๑
						๑๐๒.	ธรรมศาสตร์ คือธรรมะแห่งการปฏิบัติ	๑

ธรรมชาติแห่งชีวิต คือกระแสแห่งการพัฒนา

- ตัวชีวิตเป็นตัวการพัฒนา แต่จะพัฒนาหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับเจ้าของชีวิต.
- เพราะไม่พัฒนาตนเอง ทำให้เสียโอกาสที่จะได้รับสิ่งดี ๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม โดยเฉพาะการได้ชิมรสของพระนิพพาน.
- ชีวิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้ เพราะว่าธรรมชาติได้ใส่เชื้อสำหรับการพัฒนาให้แล้วโดยครบถ้วน.
- อย่างไข่ของสัตว์ หรือเมล็ดพืช เมื่อได้รับการฟัก หรือการเพาะและการเลี้ยงดูอย่างถูกต้องแล้ว จะเจริญเติบโตเป็นสัตว์เป็นต้นไม้ที่โตเต็มที่; นี่เป็นการพัฒนาด้านวัตถุทางร่างกาย.
- สำหรับมนุษย์นั้น จะต้องมีการพัฒนา ทั้งด้านร่างกายและจิตใจให้สมดุลกัน.
- ขณะนี้พัฒนากันแต่ด้านวัตถุ ไม่สนใจที่จะพัฒนาจิต ให้เป็นจิตที่สมบูรณ์ชีวิตนี้จึงมีปัญหา.
- แม้จะยากลำบาก ถึงขนาดที่เรียกว่า เจนครกขึ้นภูเขา หรือไสช้างลอดรูเข็ม ก็จะต้องช่วยกันให้เกิดการพัฒนา.
- สำหรับพุทธบริษัทแล้ว จุดสูงสุดของการพัฒนาทางจิต คือพระนิพพาน.
- โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นธรรมะชุดที่จะต้องศึกษา และปฏิบัติให้ได้.
- เมื่อปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ แล้ว ชีวิตมันจะพัฒนาของมันไปเอง.
- ชีวิตตามธรรมชาติ คือกระแสแห่งการพัฒนา วัตถุประสงค์การพัฒนาทางจิตตรงที่ความทุกข์น้อยลง.